

ECCE PANIS ANGELORUM. WYBRANE WĄTKI Z TEOLOGII ANIOŁÓW W LITURGII MSZY ŚWIĘTEJ W NADZWYCZAJNEJ FORMIE RYTU RZYMSKIEGO

Benedykt XVI zauważył, że Nowy Testament zaczyna się od greckiego słowa *chaire* oznaczającego wezwanie do radości skierowane do Maryi. Według niego „słowo to powraca w świętą noc na ustach anioła, kiedy mówi pasterzom: «Zwiastuję wam radość wielką». Pojawia się znowu – u Jana – przy spotkaniu ze zmarłych: «Uradowali się uczniowie ujrzawszy Pana»¹. Zatem klamrą, która spina wydarzenie Jezusa Chrystusa – od wcielenia do zmartwychwstania i wniebowstąpienia – jest radość. Nie jest to jednak zwyczajna radość, lecz ta zawsze zwiastowana przez anioły, a więc istoty pochodzące od Boga. To właśnie anioły są postaciami, które pojawiają się w ekonomii zbawienia, jako zwiastuni Bożej obecności. Miejscem uprzywilejowanym Bożej obecności jest liturgia, w której dokonuje się dzieło odkupienia człowieka². Inaczej mówiąc „podczas liturgii jej uczestnicy stają się współcześni wszystkim wydarzeniom biblijnym od stworzenia do Paruzji”³. Włoski liturgista Nicola Bux ujmuje to w sposób jeszcze bardziej obrazowy stwierdzając, że w liturgii historyczne wydarzenia z Ziemi Świętej na sposób tajemnicy wiary stają się współczesne w liturgii⁴. Zatem, podczas liturgii chrześcijanie stają nie tylko w obliczu zbawczych wydarzeń, lecz także obcuja z ich uczestnikami, a w tym z aniołami.

¹ J. Ratzinger/Benedykt XVI, *Jezus z Nazaretu. Dzieciństwo*, tłum. W. Szymona, Kraków 2012, s. 42.

² Por. KL 2.

³ B. Ferdek, *Wzajemna relacja między lex orandi a lex credendi*, „Studia Salvatoriana Polonica” 6(2012), s. 47.

⁴ Zob. N. Bux, *Benedict XVI's Reform. The Liturgy between Innovation and Tradition*, San Francisco 2012, s. 94.

Współczesna akademicka teologia katolicka rzadko porusza tematykę anielską z perspektywy dogmatycznej. Jednymi z niewielu prac są m.in. wydana przed laty dogmatyka Wincentego Granata, w której osobny rozdział poświęcony jest aniołom⁵ oraz podręcznik do dogmatyki autorstwa Gerharda Ludwiga Müllera⁶. Na półkach księgarskich można znaleźć mniej lub bardziej udane prace traktujące o aniołach, ale nie są to poważne dogmatyczne opracowania, a raczej pozycje karmiące duchowość i prywatną pobożność⁷. Niejednokrotnie trudno czytelnikom odróżnić książki wartościowe od tych, które zaciemniają lub wykrzywiają prawdziwie katolicką wizję duchów niebieskich. Nade wszystko brakuje pracy, która w sposób rzetelny i fachowy poruszałaby temat angelologii dochodzącej do głosu w liturgii Kościoła.

Celem niniejszego artykułu jest próba ukazania teologii aniołów, która dochodzi do głosu we mszy katechumenów w liturgii sprawowanej w Nadzwyczajnej Formie Rytu Rzymskiego. Pierwsza część liturgii to z jednej strony okazja do pouczenia katechumenów, a z drugiej zapowiedź obecności Chrystusa – *Panis angelorum*. Problem tego krótkiego studium należy sformułować następująco: jaka teologia aniołów zawarta jest pierwszej części Mszy świętej w *usus antiquior*? Droga do realizacji celu i odpowiedzi na postawiony problem będzie zawierała się w trzech punktach. Na początku zostaną ukazane miejsca, w których dawna liturgia wspomina o aniołach. Kolejno nastąpi prezentacja wybranych teologicznych wątków w przytoczonych na początku miejscach. Ostatni punkt będzie stanowił próbę oceny teologii aniołów zawartej w liturgii.

Aniołowie we mszy katechumenów

Liturgia mszy w Nadzwyczajnej Formie Rytu Rzymskiego od czasów starożytnych podzielona jest na dwie części: katechumenów oraz wiernych. Pierwsza część liturgii przeznaczona była dla pokutników oraz kandydatów do przyjęcia chrztu, którzy zajmo-

⁵ Zob. W. Granat, *Dogmatyka katolicka. Synteza*, Lublin 1968, s. 155-165.

⁶ Zob. G. .L. Müller, *Dogmatyka katolicka*, tłum. W. Szymona, Kraków 2015, s. 155-157.

⁷ Przykładem są chociażby prywatne objawienia Hildegardy z Bingen.

wali miejsca w drzwiach chrześcijańskich kościołów. Po zakończeniu czytań i wysłuchaniu pouczenia opuszczali oni świątynię, aby móc uczestniczyć w pełni w Eucharystii dopiero po odbyciu pokuty lub przyjęciu chrztu. Niejednokrotnie zamykano za nimi drzwi świątyni⁸. Taki podział przetrwał współcześnie m.in. w prawosławnej nomenklaturze, która w ten sam sposób dzieli Boską Liturgię⁹. Jednakże już w pierwszej części liturgia często wspomina o aniołach w mszalnych modlitwach.

W celu dokładnego ukazania angelologii obecnej w dawnej katolickiej liturgii należy odwołać się do obrzędu aspersioni, która praktykowana jest często przed niedzielnymi mszami. Nie należy ona do *ordo missae*, dlatego kapłan kropi ołtarz, siebie oraz wiernych ubrany nie w ornat, ale w kapę koloru danego dnia liturgicznego. Interesująca w tym miejscu jest modlitwa celebransa wypowiedziana na sam koniec aspersioni: „Wysłuchaj nas, Panie Święty, Ojcie wszechmogący, wieczny Boże. Racz posłać Anioła swego z nieba, aby nas strzegł, wspierał, otaczał opieką, nawiedzał i bronił wszystkich przebywających w tym domu. Przez Chrystusa Pana naszego. Amen”¹⁰.

Pierwszym miejscem przywoływania aniołów w samym *ordo missae* jest *Confiteor* kapłana, a potem wiernych¹¹. Po rozpoczęciu spowiedzi powszechnej od wezwania Boga następuje wyznaczenie przewinień myślą, mową i uczynkiem¹² wobec Najświętszej

⁸ Zob. Mnich Kościoła Wschodniego, *Ofiara liturgiczna*, tłum. M. Romanek, Bydgoszcz 1999, s. 39.

⁹ Zob. H. Paprocki, *Liturgia Kościoła prawosławnego*, Kraków 2014, s. 17.

¹⁰ „Exaudi nos, Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus: et mittere digneris sanctum Angelum tuum de caelis, qui custodiat, foveta, protegat, visitet atque defendat omnes habitantes in hoc habitaculo. Per Christum Dominum nostrum” Tekst oracji za: J. D. Chalufour, *Przewodnik po Mszy świętej*, tłum. P. Milcarek, Kraków 2012, s. 32.

¹¹ „Confiteor Deo omnipotenti, beatae Mariae semper Virgini, beato Michaeli Archangelo, beato Ioanni Baptistae, sanctis Apostolis Petro et Paulo, omnibus Sanctis et vobis fratres, quia peccavi nimis cogitatione, verbo, et opere: mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa. Ideo precor beatam Mariam semper Virginem, beatum Michaelem Archangelum, beatum Ioannem Baptistam, sanctos Apostolos Petrum et Paulum, omnes Sanctos, et vos fratres, orare pro me ad Dominum Deum nostrum” *Mszał Rzymski*, opr. Benedyktyni tynieccy, Poznań 1963, s. 586.

¹² Grzech zaniedbania został dodany do spowiedzi powszechnej w czasie posoborowych reform liturgicznych.

Maryi Panny, Michała Archaniola, Jana Chrzciciela, apostołów Piotra i Pawła oraz wszystkich świętych. Po wyrażeniu swojej grzeszności kapłan, a następnie wierni, proszą o modlitwę świętych Pańskich w takiej samej kolejności, w jakiej wyznawano im winy. W katalogu tych świętych ponownie pojawia się Michał Archanioł pomiędzy Matką Pana a Janem Chrzcicielem.

Kolejnym tekstem, który nawiązuje do aniołów, jest hymn *Gloria in excelsis Deo*. Chociaż nie występuje tam literalnie słowo *anioł*, to jednak nazywany bywa czasami hymnem lub pieśnią anielską. W tym miejscu należy zwrócić uwagę na trzy powody takiego nazewnictwa. Po pierwsze, początek hymnu stanowi odwołanie do śpiewu aniołów zwiastujących pasterzom narodzenie Syna Bożego. Kolejno ten tekst znalazł się w liturgii rzymskiej wraz z wprowadzeniem uroczystości Narodzenia Pańskiego, która szybko zyskała w Rzymie wielką popularność. Po trzecie, Johannes Brinktrine stoi na stanowisku, iż hymn *Gloria*, który na Wschodzie z brewiarza przeszedł do liturgii mszalnej, był pierwotnie intonowany podczas uroczystych liturgii pontyfikalnych przez biskupów. Właśnie dlatego biskupi po *Gloria* do dzisiaj pozdrawiają wiernych słowami: *Pax vobis*¹³. Kapłani posiadali ten przywilej jedynie w Wielkanoc. Genezy tej praktyki Brinktrine upatruje w starożytnym zwyczaju chrześcijan określania biskupów jako aniołów lub porównywaniu ich do nich¹⁴.

Także przed odczytaniem słów Ewangelii kapłan, stojąc na środku ołtarza, prosi Boga, aby oczyścił jego serce i wargi, tak jak niegdyś z pomocą jednego z serafinów usposobił Izajasza do przepowiadania w imieniu Boga. W tłumaczeniu na język polski tekst ten brzmi następująco: „Oczyść serce i wargi moje, wszechmogący Boże, któryś wargi proroka Izajasza oczyścił kamykiem ognistym. W łaskawym zmiłowaniu swoim racz mię tak oczyścić, abym godnie zdołał głosić Twą świętą Ewangelię. Przez Chrystusa Pana naszego. Amen”¹⁵.

¹³ Zob. J. Wierusz-Kowalski, *Liturgika*, Warszawa 1956, s. 318.

¹⁴ Zob. J. Brinktrine, *Msza Święta*, tłum. L. Tatara, Warszawa 1957, s. 63-64.

¹⁵ „Munda cor meum, ac labia mea, omnipotens Deus, qui labia Isaiae Prophetiae calculo mundasti ignito: ita me tua miseracione dignare mundare, ut sanctum Evangelium tuum digne valeam nuntiare. Per Christum Dominum nostrum. Amen” *Mszal Rzymski*..., dz. cyt., s. 594. Tekst polski: tamże, s. 595.

Po Ewangelii lub kazaniu tekstem, który przypomina o obecności aniołów jest *Credo*. Kościół, uczestniczący na ziemi w liturgii, wyznaje wiarę w Boga, jako Stworzyciela nieba i ziemi, rzeczy widzialnych i niewidzialnych (*caeli et terrae, visibilia omnium et invisibilia*). Wyznanie wiary jest ostatnim tekstem liturgicznym we mszy katechumenów, w którym można upatrywać odwołania do aniołów.

Jednakże należy zaznaczyć, że w drugiej części liturgii – mszy wiernych – także występują liczne odwołania do istot niebieskich: modlitwa przy okadzeniu darów podczas ofertorium, zakończenia prefacji przed śpiewem *Sanctus*, modlitwa *Supplices Te rogamus* w Kanonie Rzymskim oraz modlitwa do Michała Archanioła formalnie nienależąca do liturgii mszy, ale często odmawiana w ramach tzw. modlitw Leona XIII po zakończeniu celebracji.

Podsumowując, pierwsza część liturgii nazywana mszą katechumenów pięciokrotnie wspomina o aniołach. We mszy wiernych takich odwołań jest cztery. W sumie podczas Mszy świętej sprawowanej w Nadzwyczajnej Formie Rytu Rzymskiego kapłan oraz wierni około dziewięć razy wzywają aniołów lub o nich wspominają. Trudno jest wskazać jednoznaczną liczbę tych odwołań, ponieważ nie zawsze w modlitwach występuje w dosłownym brzmieniu słowo *anioł* lub imię któregoś z nich.

Wybrane wątki z teologii aniołów

Pierwsza modlitwa, wspominająca o aniołach, to oracja, która jest konkluzją aspersioni. Liturgia w tym miejscu prosi Boga o posłanie swojego anioła, aby strzegł, wspierał, otaczał opieką, nawiedzał i bronił wszystkich przebywających w ziemskiej świątyni. Ta modlitwa prawdopodobnie pierwotnie była częścią błogosławieństwa domostw i stąd przeszła do liturgii Mszy świętej. Przypomina ona o zadaniach aniołów, którzy z jednej strony są na służbie Bożej, a z drugiej strzegą tych, którzy w doczesności gromadzą się w świątyniach z kamienia.

Podczas *Confiteor* kapłana, a potem wiernych, następuje wyznanie grzechów wobec m.in. Michała Archanioła. Taki wybór nie jest przypadkowy. W liturgii wyznajemy grzechy wobec: Najświętszej Maryi Panny – poczętej bez grzechu pierworodnego,

Michała Archanioła – wielkiego bojownika przeciwko królestwu szatana, Jana Chrzciciela – wielkiego kaznodziei nawrócenia, Piotra – klucznika królestwa niebieskiego i Pawła – współtowarzysza Księcia Apostołów¹⁶. Według Wincentego Granata „zarówno ludzie, jak aniołowie są przeznaczeni do nadprzyrodzonego życia, a (...) ono u ludzi polega przede wszystkim na posiadaniu łaski uświęcającej (...)”¹⁷ Egzemplifikację świętości aniołów stanowi archanioł Michał. Jest on figurą świętości świata niewidzialnego stworzonego przez Boga. Liturgia w tym miejscu podejmuje nauczanie Soboru Laterańskiego IV, który zabrał głos w sprawie aniołów: „On to wszechmocną swoją potęgą, od początku czasu, utworzył jednakowo z nicości i jeden, i drugi rodzaj stworzeń, tj. istoty duchowe i materialne: aniołów i świat, a na koniec naturę ludzką, jakby łączącą te dwa światy, złożoną z duszy i ciała. Diabeł bowiem i inne złe duchy zostały przez Boga stworzone jako dobre z natury, ale sami uczynili się złymi”¹⁸. W liturgii Kościoła wzywa wstawiennictwa aniołów, a szczególnie Michała Archanioła, którego zadaniem jest walka z upadłymi aniołami. To przekonanie dochodziło do głosu w architekturze średniowiecznych kościołów. Można zauważyć tendencję do upodabniania kościołów do fortecy poprzez budowanie wieży od strony zachodniej. Ten kierunek był przypisywany już w starożytności szatanowi¹⁹, stąd zwyczaj stawiania baszt, które dedykowano Michałowi Archaniołowi²⁰.

Hymn *Gloria in excelsis Deo* nie posiada w swoim tekście słowa *anioł*. Jednakże ten hymn należy łączyć z fragmentem *Ewangelii według św. Łukasza*, gdzie aniołowie ogłaszają pastarzom narodziny Syna Bożego: „I nagle przyłączyło się do anioła mnóstwo zastępów niebieskich, które wielbiły Boga słowami: «Chwała Bogu na wysokościach, a na ziemi pokój ludziom Jego upodobania»” (Łk 2,13). Pierwsze słowa liturgicznego hymnu nie są zatem skomponowane przez człowieka, lecz przez anioły.

¹⁶ Por. J. Brinktrine, *Msza Święta*, dz. cyt., s. 52.

¹⁷ W. Granat, *Dogmatyka katolicka. Synteza*, Lublin 1968, s. 159.

¹⁸ Sobór Laterański IV (1215), w: *Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, opr. S. Głowa, I. Bieda, Poznań 1989, s. 177-178.

¹⁹ Zob. J. Daniélou, *Pisma wybrane*, tłum. Sz. Fedorowicz, Kraków 2011, s. 10.

²⁰ Zob. P. Sczaniecki, *Msza po staremu się odprawia*, Kraków 2011, s. 192.

Inaczej mówiąc, liturgia ziemską w tym miejscu łączy się z liturgią niebieską. Podobne wykorzystanie słów „nie z tego świata” w liturgii „tego świata” to śpiew *Sanctus*. Zarówno *Gloria*, jak i *Sanctus*, nazywane są wielkimi doksologiami, czyli uwielbieniem Pana przez Jego stworzenie²¹. Dla Josepha Ratzingera stało się jasne, że „hymn aniołów nigdy nie milknie. Rozlega się przez wieki na coraz nowe sposoby i rozbrzmiewa ciągle na nowo (...). Zupełnie zrozumiałe jest, że prosty lud wierzący usłyszał potem śpiewających pasterzy i po dziś dzień, łącząc się z nimi w tę świętą noc, wyśpiewuje wielką radość, jaka wszystkim jest dawana od tamtego momentu aż do końca czasów”²². Tak jak aniołowie ogłaszali pasterzom radość, tak w średniowiecznej liturgii biskup podczas intonowania *Gloria* stał zwrócony twarzą do wiernych, jakby komunikował im radosną nowinę o obecności Pana²³. Dziś pozostałością po tym zwyczaju jest intonowanie hymnu przez kapłana na środku ołtarza²⁴.

W kontekście angelologii, którą przekazuje liturgia, interesujące są słowa: „Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonae voluntatis” Według Benedykta XVI chwała Boża nie jest czymś, co mogą tworzyć ludzie lub aniołowie. Chwała Boża już jest – sam Bóg jest chwalebny. Aniołowie i ludzie są zatem lektorami Bożej chwały, a nie jej twórcami. Liturgia nie jest efektem wspólnej pracy aniołów i ludzi. Ona już istnieje przed nimi, a „ziemska liturgia jest liturgią dzięki temu i tylko dzięki temu, że jest włączeniem się w to, co się już dzieje, w coś większego”²⁵. Zadaniem aniołów w myśl hymnu *Gloria* jest wystawianie Pana, jednakże ta chwała i sama liturgia nie jest produktem jakiejś pracy aniołów, lecz wynika z oglądania Boga i partycypowania w Jego pięknie. To nie aniołowie i ludzie w liturgii tworzą tajemnicę, lecz to tajemnica bierze ich w posiadanie²⁶.

²¹ Por. J. Brinktrine, *Msza Święta*, dz. cyt., s. 63.

²² J. Ratzinger/Benedykt XVI, *Jezus z Nazaretu...*, dz. cyt., s. 101-102.

²³ Por. J. Brinktrine, *Msza Święta*, dz. cyt., s. 68.

²⁴ Za każdym razem, gdy kapłan zwraca się do wiernych, odwraca się do nich stojąc na środku ołtarza.

²⁵ J. Ratzinger/Benedykt XVI, *Teologia muzyki kościelnej*, w: tenże, *Opera omnia. Teologia liturgii*, t. XI, tłum. W. Szymona, Lublin 2012, s. 516.

²⁶ Por. N. Bux, *Benedict XVI's Reform. The Liturgy between Innovation and Tradition*, s. 32.

W liturgii kolejnym miejscem wspominania aniołów jest modlitwa kapłana lub diakona przed odśpiewaniem lub odczytaniem Ewangelii *Munda cor*. Skierowana jest ona do Boga, aby oczyścił serce i wargi, aby człowiek mógł godnie głosić Ewangelię²⁷. Jest to odwołanie do Starego Testamentu i powołania Izajasza: „Wówczas przyleciał do mnie jeden z serafinów, trzymając w ręce węgiel, który kleszczami wziął z ołtarza. Dotknął nim ust moich i rzekł: «Oto dotknęło to twoich warg: twoja wina jest zmaszana, zgładzony twój grzech»” (Iz 6,6-7). Anioł spełnia w tekście modlitwy dwie funkcje. Po pierwsze, jest posłańcem Boga, który uzdalnia człowieka do głoszenia Słowa Bożego. Po drugie, serafin jest zwiastunem odpuszczenia grzechów. Takie rozumienie liturgicznego przepowiadania Ewangelii zaowocowało rozumieniem wysłuchania Ewangelii w czasie Mszy świętej, jako sakramentalium, które gładzi grzechy lekkie. Anioł jest zatem zwiastunem Bożego miłosierdzia i przebaczenia grzechów.

Nie tylko słowa, ale także kierunek śpiewania Ewangelii wskazuje na aniołów. Tak jak w starożytnych obrzędach chrztu katechumeni zwracali się ku zachodowi przy wyrzekaniu się szatana, tak diakon lub kapłan proklamuje Ewangelię zwrócony w konkretnym kierunku - na północ. Według Pisma Świętego (zob. Iz 14,31; Jr 4,6) i starożytnej tradycji północ była miejscem przebywania pogan, a przez to miejscem przebywania diabła. Diakon ubrany w dalmatykę kieruje słowa Ewangelii ku północy. Sama szata diakona, czyli dalmatyka doczekała się bogatej anielskiej symboliki. Niejednokrotnie na obrazach w szatę sługi, czyli dalmatykę, jest ubrany anioł zwiastujący Maryi, że zostanie Matką Syna Bożego. Takie przedstawienie anioła, jako zwiastuna – diakona, można znaleźć na fresku w kaplicy na Kalwarii Osobowickiej we Wrocławiu.

Ostatnią modlitwą, którą należy przytoczyć, jest ta odmawiana przy błogosławieństwie kadzidła przez celebransa w czasie ofertorium. Choć ta modlitwa należy już do drugiej części Mszy świętej, czyli mszy wiernych, w pełni usprawiedliwione jest jej przywołanie w tym momencie. Celebrans, wsypując kadzidło do trybularza, odmawia modlitwę skierowaną bezpośrednio do Boga: „Za przyczyną świętego Michała Archanioła, stojącego po

²⁷ Por. J. Wierusz-Kowalski, *Liturgika*, dz. cyt., s. 328.

prawej stronie ołtarza kadzenia, i wszystkich wybranych swoich, niech to kadzidło raczy Pan pobłogosławić i jako miłą woń przyjąć. Przez Chrystusa Pana naszego. Amen”²⁸. W tym miejscu tekst liturgii nie jest do końca wierny Pismu Świętemu. Ewangelista Łukasz przekazuje, że w chwili zwiastowania Zachariaszowi po prawej stronie ołtarza kadzenia stał anioł Gabriel (por. Łk 1,11). Podobny motyw, ale z udziałem Michała Archanioła, znajduje się w *Apokalipsie*: „I przyszedł inny anioł, i stanął przy ołtarzu, mając złote naczynie na żar, i dano mu wiele kadzideł, aby dał je w ofierze jako modlitwy wszystkich świętych, na złoty ołtarz, który jest przed tronem” (8,3). Do liturgii w tekście modlitwy trafił ostatecznie jednak Michał Archanioł prawdopodobnie dzięki średniowiecznemu kultowi tego anioła.

Bez względu na tożsamość anioła, stojącego przy ołtarzu kadzenia, teologia, która wypływa z tej modlitwy jest klarowna. Anioły są stworzeniami, duchami, które uwielbiają Boga biorąc udział w niebieskiej liturgii. Kapłan, modlący się o wstawiennictwo Michała Archanioła, prosi, aby ofiara składana na ziemskim ołtarzu podobała się Bogu, jak miła woń. Jest to prośba korespondująca z fragmentem Kanonu Rzymskiego nazywanym czasami „epiklezą wstępującą” Wstępujący charakter epiklezy polega na prośbie do Boga, aby ofiary składane w czasie Eucharystii, a więc chleb i wino, zostały zaniezione przez anioła na ołtarz w niebie, czyli konsekrowane, a na uczestników ziemskiego zgromadzenia zstąpiły łaski, jako skutki tej ofiary²⁹ Modlitwa odmawiana na początku kadzenia ukazuje Michała Archanioła jako sługę niebieskiego ołtarza oraz tego, który razem z uczestnikami ziemskiej liturgii sprawuje Służbę Bożą w niebie. Ta modlitwa celebransa może być nazywana swoistą „małą epiklezą”, która ma miejsce jeszcze przed rozpoczęciem Kanonu mszalnego.

²⁸ „Per intercessionem beati Michaelis Archangeli, stantis a dextris altaris incensi, et omnium electorum suorum, incensum istud dignetur Dominus benedicere, et in odorem suavitatis accipere. Per Christum, Dominum nostrum. Amen” *Mszał Rzymski...*, dz. cyt., s. 599. Tekst polski: tamże, s. 601.

²⁹ Por. W. Granat, *Sakramenty Święte*, cz. 1, *Sakramenty w ogólności. Eucharystia*, Lublin 1961, s. 280.

Próba teologicznej oceny

W tym miejscu należy powrócić do pytania postawionego na samym początku: jaka teologia aniołów zawarta jest pierwszej części mszy świętej w *usus antiquior*? Dokonując teologicznej lektury tekstów modlitw obecnych we mszy katechumenów, można wyciągnąć przynajmniej kilka wniosków. Po pierwsze, teksty liturgiczne, które odwołują się do tematyki z zakresu angelologii, nie zawsze wprost używają słowa *anioł* lub imienia, któregoś z duchów niebieskich. Tak dzieje się w hymnie *Gloria in excelsis Deo*, który stanowi bardziej rozwinięcie śpiewu aniołów niż systematyczny wykład o nich. Podobnie, podczas modlitwy *Munda cor* kapłana lub diakona nie jest wymienione słowo *anioł*, lecz potrzebne jest odwołanie do biblijnego wydarzenia z życia Izajasza, aby uchwycić pewien anielski wymiar tej modlitwy.

Po drugie, chociaż liturgia nie jest systematycznym wykładem z angelologii lub katechezą, to jednak z tekstów modlitw możliwe jest rozpoznanie, kim są aniołowie. Jest to możliwe dzięki starożytnej zasadzie: *lex orandi – lex credendi*. Chce ona powiązać dogmat z modlitwą liturgiczną. Inaczej mówiąc, prawdy wiary zawierają się oraz są wyrażane w liturgii, dlatego to z niej, jak z podręcznika do dogmatyki, można rozpoznać w co wierzy Kościół³⁰.

Po trzecie, liturgia przekazuje pewne prawdy na temat aniołów, ukazując ich funkcje w ekonomii zbawienia oraz w liturgii niebieskiej. Spowiedź powszechna podczas modlitw u stopni ołtarza ukazuje Michała Archanioła i innych aniołów jako świadków oraz uczestników modlitwy Kościoła pielgrzymującego na ziemi. Hymn *Gloria in excelsis Deo* wskazuje na prawdziwe pochodzenie liturgii, która nie ogranicza się do ziemskiego zgromadzenia, ale jest czymś znacznie więcej niż większą lub mniejszą grupą ludzi³¹. Eric Peterson – katolicki konwertyta żyjący w XX wieku – odwołując się do wizji niebieskiej liturgii proroka Izajasza – wskazał na zmianę rozumienia Służby Bożej przez chrze-

³⁰ Por. P. Beyga, *Eklezjologia Kanonu Rzymskiego*, w: *Canon Romanus jako locus theologicus. Dogmat w liturgii Mszy świętej*, red. P. Beyga, B. Ferdek, Wrocław 2017, s. 179.

³¹ Zob. J. Ratzinger, *Przedmowa do wprowadzającego tomu moich pism*, w: tenże, *Opera omnia. Teologia liturgii*, s. 4.

ścijan. Według Petersona „w liturgii chrześcijańskiej mamy zatem do czynienia z podwójnym rozszerzeniem wizji Izajasza³². Po pierwsze, perspektywa straciła swój «lokalny» charakter: świątynię zastąpiło niebo, a Jeruzalem ziemskie zmieniło się w Jeruzalem niebieskie. Po drugie, z tła hierarchicznie uporządkowanego anielskiego świata wyodrębniła się postać serafinów. Obie te zmiany świadczą ostatecznie o tym, że w liturgii chrześcijańskiej wyraziła się potrzeba przekroczenia wizji prorockiej”³³.

Taka wizja liturgii, która nie jest działaniem ludzkim, lecz przekracza mury widzialnych kamiennych świątyni, dochodzi do głosu chociażby w prośbie celebransa o wstawiennictwo Michała Archanioła, aby ofiara składana na ziemi była miłą Panu wonią. Nie ofiary Starego Testamentu, lecz jedyna ofiara eucharystyczna jest w stanie przekroczyć doczesność i uczestników ziemskiej liturgii przenieść do Niebieskiego Jeruzalem. Tymi, którzy pośredniczą w tym pomiędzy doczesnością a wiecznością są aniołowie.

Joseph Ratzinger, komentując przytoczony fragment autorstwa Erica Petersona, wskazał, że wizja Izajasza została w *Apokalipsie* poszerzona jeszcze o różne nowe elementy m.in. śpiew, inwokację i uwielbienie. Eric Peterson przywołał w tym kontekście fragment z pism Orygenesusa: „Ludziom przystoi śpiewanie psalmów, a śpiewanie hymnów przystoi aniołom i ludziom, którzy prowadzą życie podobne do życia aniołów”³⁴. Nie jest konieczne i stosowne w tym miejscu podejmowanie teologicznych prób rozwikłania tego cytatu. Ważne jest natomiast powiązanie tego fragmentu z wnioskiem Ratzingera, że „od samego początku kult chrześcijański był kultem Bożym, różniącym się od życia codziennego. Od początku też charakteryzowało go to, że troszczono się o nową formę poetyckiego i muzycznego wyrazu chwaleń Boga i czyniono to z racji teologicznych”³⁵. Chciano ukazać zatem z jednej strony całkowitą nowość chrześcijańskiej liturgii, a z drugiej jej kosmiczny charakter, na który składa się obecność aniołów.

³² Chodzi o fragment: Iz 6,1-13.

³³ E. Peterson, *Księga aniołów. Status i znaczenie świętych aniołów w liturgii*, „Christianitas” 55/2014, s. 99.

³⁴ Cyt. za: J. Ratzinger, *Teologia muzyki kościelnej*, w: tenże, *Opera omnia. Teologia liturgii*, s. 541.

³⁵ Tamże.

Paradoksalnie, liturgia, która mówi o aniołach i ich przyzywa, nie koncentruje swojej uwagi na nich, lecz wskazuje na służebne działanie duchów niebieskich wobec Boga i człowieka. To służebne działanie polega na wskazywaniu na Pana przychodzącego w liturgii. Doskonale to zadanie aniołów ujmują imiona trzech archaniołów: Michała, Gabriela i Rafała, ponieważ wszystkie te trzy imiona kończą się słowem „El”, które oznacza imię Boga. Według Benedykta XVI „Bóg jest wpisany w ich imiona, w ich naturę. Ich prawdziwą naturą jest istnienie przed obliczem Boga i dla Boga”³⁶.

Podsumowując, należy zauważyć, że liturgia nie koncentruje się na tożsamości aniołów, nie spekuluje ich liczbą, a zatem nie chce być traktatem z zakresu angelologii. Trzeba także przyznać, że próżno szukać wielu wypowiedzi Kościoła na temat aniołów. Gerhard Ludwig Müller wskazał, że istnienie i działanie aniołów nie są wyraźnie określonym przedmiotem wiary. Kościół wierzy w istoty duchowe razem z innymi prawdami, klasyfikując przedmiot tej wiary, jako *fides implicita*³⁷. Jednakże Kościół, celebrujący Mszę świętą w Nadzwyczajnej Formie Rytu Rzymskiego, podczas jej pierwszej części – mszy katechumenów, spotyka i wzywa w modlitwie aniołów. Istoty niebieskie, które wstawiają się za uczestnikami ziemskiej liturgii, zanoszą modlitwy oraz razem z doczesnością wyśpiewują pieśń chwały. Jednakże aniołowie, którzy w Piśmie Świętym także nigdy nie koncentrują uwagi na sobie, ale wskazywali na Pana, pomagają w uchwyceniu transcendentnego wymiaru chrześcijańskiej liturgii. Aniołowie, wychwalający Boga w niebieskim Jeruzalem, ukazują, że Służba Boża nie jest tworem człowieka lub aniołów, lecz jest działaniem samego Trójjedynego Boga. Tę prawdę o pierwszeństwie liturgii wobec ludzkich wysiłków wyraża starożytne dążenie, aby nasze serca i umysły były zgodne z tym co wyrażają nasze usta – *mens nostra concordet voci nostrae*³⁸. To nie ludzki ani anielski umysł tworzy liturgię, lecz aniołowie i ludzie partycypują w chwale samego Boga, która nas poprzedza.

³⁶ Benedykt XVI, *Aniołowie i biskupi*. <http://www.kosciol.pl/article.php?story=20070930000037199> (dostęp: 28.10.2017).

³⁷ Zob. G. L. Müller, *Dogmatyka katolicka*, tłum. W. Szymona, Kraków 2015, s. 156.

³⁸ Por. J. Ratzinger, *Teologia muzyki kościelnej*, dz. cyt., s. 541.

Podsumowanie

Jeśli podczas celebracji liturgii chrześcijanie stają nie tylko w obliczu zbawczych wydarzeń, lecz także obcują z ich uczestnikami, to nie dziwi fakt, że w liturgii znaleźć można liczne odwołania do nauki o aniołach. Są oni w świetle Pisma Świętego oraz liturgii zwiastunami Bożej obecności, także tej szczególnej obecności Pana w konsekrowanych postaciach. Teologia aniołów, dochodząca do głosu we mszy katechumenów jest teologią ortodoksyjną przynajmniej z dwóch powodów. Po pierwsze, przekazuje biblijne i zawarte w Tradycji Kościoła nauczanie o istnieniu duchów niebieskich, które tworzą ze świętymi Dwór Niebieski, oddający Bogu chwałę. Aniołowie, oprócz wychwalania Pana, są także zwiastunami i pośrednikami pomiędzy doczesnością a wiecznością.

Teologia aniołów w liturgii jest ortodoksyjna także w świetle pierwszorzędного znaczenia słowa *ortodoksja*. Słowo *doksja* nie oznaczało w najbardziej pierwotnym tłumaczeniu opinii, sposobu myślenia, ale chwałę i kult. Zatem wyrażenie *ortodoksja* powinno być przede wszystkim rozumiane jako prawidłowy sposób oddawania chwały Bogu i odpowiadania Mu, a dopiero w dalszej prawowierny sposób mówienia o tajemnicy Boga³⁹. Aniołowie, oddający w niebie kult Bogu, mogą być przykładem prawdziwej ortodoksji, czyli Służby Bożej, która nie jest wynikiem pracy zespołowej ludzi lub aniołów, lecz udziałem ich w świętości Boga. Angelologia *usus antiquior* stawia anioły w cieniu, na pierwszy plan wysuwając ich Stwórcę, który podczas każdej liturgii przychodzi „na obłokach niebieskich z wielką mocą i chwałą” (Mt 24,30) otoczony swoimi aniołami jako chleb powszedni na drodze ku wieczności.

Nota o Autorze: Paweł Beyga – doktor nauk teologicznych (teologia dogmatyczna). W 2018 roku obronił pracę doktorską na Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu na temat tradycji anglikańskiej w Mszałe dla ordynariatów personalnych byłych anglikanów. Członek Towarzystwa Teologów Dogmatyków. Interesuje się związkiem liturgii z treścią wiary. Publikował m.in. w „Teologii w Polsce”, „Wrocławskim Przeglądzie Teologicznym” oraz „Studia Europaea Gnesnensia” e-mail: pbeyga@wp.pl

³⁹ J. Ratzinger, *Przedmowa do wprowadzającego tomu...*, dz. cyt., s. 1-2.

Streszczenie

Ecce panis angelorum. Wybrane wątki z teologii aniołów w liturgii Mszy Świętej w Nadzwyczajnej Formie Rytu Rzymskiego

Celem niniejszego artykułu jest próba ukazania teologii aniołów w liturgii. Autor ukazuje wizję Ratzingera, która dochodzi do głosu we mszy katechumenów w liturgii sprawowanej w Nadzwyczajnej Formie Rytu Rzymskiego. Argumenty przedstawione przez Josepha Ratzingera nie były w rzeczywistości liturgiczne, ale przedstawiały implikacje między określoną celebracją liturgiczną a prawdami dogmatycznymi. Artykuł analizuje także starożytny hymn *Gloria in excelsis Deo* jako hymn aniołów i przygotowanie do przyjścia Chrystusa w konsekrowanym chlebie i winie.

Słowa kluczowe: aniołowie, Eucharystia, Liturgia, Ratzinger

Summary

Ecce panis angelorum. Selected aspects of theology of the angels in the liturgy of the Holy Mass in the Extraordinary Form of the Roman Rite

The article regards chosen aspects of theology of the angels in the liturgy. Author shows Ratzinger's vision of union between heaven and earth in liturgical texts for the Extraordinary Form of the Roman Rite. Arguments given by Joseph Ratzinger were not in fact liturgical but have been presenting implications between a definite liturgical celebration and the dogmatic truths. The article analyzes also ancient anthem *Gloria in excelsis Deo* as a hymn of angels and preparation for coming of Christ in consecrated bread and wine.

Keyword: angels, Eucharist, liturgy, Ratzinger

Bibliografia

- Benedykt XVI, *Aniołowie i biskupi*. <http://www.kosciol.pl/article.php?story=20070930000037199> (dostęp: 28.10.2017).
- Beyga P., *Eklezjologia Kanonu Rzymskiego*, w: *Canon Romanus jako locus theologicus. Dogmat w liturgii Mszy świętej*, red. P. Beyga, B. Ferdek, Wrocław 2017, s. 179-191.
- Brinktrine J., *Msza Święta*, tłum. L. Tatara, Warszawa 1957.
- Bux N., *Benedict XVI's Reform. The Liturgy between Innovation and Tradition*, San Francisco 2012.
- Chalufour J. D., *Przewodnik po Mszy świętej*, tłum. P. Milcarek, Kraków 2012.
- Daniélou J., *Pisma wybrane*, tłum. Sz. Fedorowicz, Kraków 2011.
- Ferdek B., *Wzajemna relacja między lex orandi a lex credendi*, „Studia Salvatoriana Polonica” 6(2012), s. 45-60.
- Granat W., *Dogmatyka katolicka. Synteza*, Lublin 1968.
- Granat W., *Sakramenty Święte*, cz. 1, *Sakramenty w ogólności. Eucharystia*, Lublin 1961.
- II Sobór Watykański, *Konstytucja o liturgii świętej Sacrosanctum Concilium* (1963), w: *Sobór Watykański II, Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 2002, s. 40-70.
- Mnich Kościoła Wschodniego, *Ofiara liturgiczna*, tłum. M. Romanek, Bydgoszcz 1999.
- Mszał Rzymski*, opr. Benedyktyni tynieccy, Poznań 1963.
- Müller G. L., *Dogmatyka katolicka*, tłum. W. Szymona, Kraków 2015.
- Paprocki H., *Liturgia Kościoła prawosławnego*, Kraków 2014.
- Peterson E., *Księga aniołów. Status i znaczenie świętych aniołów w liturgii*, „Christianitas” 55/2014, s. 102-112.
- Ratzinger J./Benedykt XVI, *Jezus z Nazaretu. Dzieciństwo*, tłum. W. Szymona, Kraków 2012.
- Ratzinger J./Benedykt XVI, *Opera omnia. Teologia liturgii*, t. XI, tłum. W. Szymona, Lublin 2012.
- Szczaniecki P., *Msza po staremu się odprawia*, Kraków 2011.
- Sobór Laterański IV (1215), w: *Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, opr. S. Głowa, I. Bieda, Poznań 1989, s. 177-178.
- Wierusz-Kowalski J., *Liturgika*, Warszawa 1956.